

UDK: 22.016:222.1
Pregledni rad
Pripremljen: Studeni 1997.

HEBREJSKI KALENDAR U VRIJEME STAROGA ZAVJETA

Julia Neuffer

SAŽETAK

Hebrejski kalendar u vrijeme Staroga zavjeta

Svi koji imaju Židove za susjede znaju da oni Novu godinu, koju nazivaju Roš Hašana, slave ujesen. Ako pitamo rabina za datum Roš Hašane, on će nam objasniti da je to prvi dan židovskog mjeseca *tišrija*, ali da pada na različite datume našeg rujna i listopada, ovisno o godinama, budući da većinom dolazi u vrijeme mladoga mjeseca. Razlog ovome leži u tome što Židovi imaju lunarni kalendar, koji je danas prepravljen po obliku, ali se prvotno računao prema Mjesecu. U drevna vremena je pojava mlađaka nakon zalaska sunca, poslije više noći bez Mjeseca, označavala početak prvog dana svakog novog mjeseca. Rabin će nam dalje objasniti da razdoblje Nove godine traje do Yom Kippura (Dana pomirenja), desetog u mjesecu, najsvečanijeg dana cijele godine, kad svi Hebreji prisustvuju službama u sinagogi.

Ako o ovome potražimo podatke u Bibliji, utvrdit ćemo, da Nova godina (nazvana «Trubljenje u trube») i Dan pomirenja dolaze prvog i desetog dana sedmog, a ne prvog mjeseca, (Lev 23,24-32), a da Pasha uvijek dolazi u proljeće, u prvom mjesecu (Lev 23,5). Odgovor na ovu zamršenu situaciju, kao i za druge probleme, nalazimo u proučavanju podrijetla i prirode židovskog kalendara, kako je iznesen u Bibliji i drugim drevnim izvještajima.

Ključne riječi: *Hebrejski-kalendar; Stari-zavjet; Roš-Hašana; Yom-Kippur*

1. Podrijetlo hebrejskog kalendara

Prvi hebrejski kalendar, kako je dan u Bibliji, bio je prilagođen potrebama starog naroda koji nije imao satova ni tiskanih kalendara, a niti, koliko znamo, astronomije. Bio je zasnovan na jednostavnim načelima – dan počinje sa zalazom sunca, tjedan se računao sedam dana, mjesec je počinjao mladskom, a godina žetvenim razdobljem.

Ovakav se kalendar naravno mora prilagoditi da bi godina bila usklađena s godišnjim dobima, kao i našim solarnim kalendarom kojega danas rabi većina svijeta. Razlika je samo u tome što je naša godina oko jednu četvrtinu dana kraća no prava godina prema godišnjim dobima, koja određuje Sunce, dok je uobičajena lunarna godina od dvanaest «lunarnih» mjeseci deset ili jedanaest dana kraća od prave solarne godine. Mi prilagođavamo naš solarni kalendar svake četvrte godine, kad se nakupi jedan cijeli dan, koji dodajemo kao 29. veljače. U lunarnom kalendaru se veća greška od deset ili jedanaest dana dopušta dok se ne nakupi jedan mjesec. Razlika se ispravlja dodavanjem trinaestog mjeseca svake dvije ili tri godine, odnosno sedam puta u devetnaest godina.

Izraelci nisu imali današnje astronomsko znanje potrebno za razvoj suvremenog solarnog kalendara s prijestupnom godinom, ali je Bog prigodom izlaska iz Egipta uspostavio jednostavnu i uspješnu metodu da kalendarsku godinu sačuva od stalnog raskoraka s godišnjim dobima prirodne godine.

Hebreji su elemente tog kalendara naslijedili od svojih semitskih predaka, koji su od pamtivijeka obračunavali svoje mjesece s pomoću Mjeseca. Abrahamu je, na primjer, kao i njegovim susjedima u Uru u Mezopotamiji, svaki novi mjesec, a prema tome i prvi dan mjeseca, počinjao uvečer prvog dana pojave mladaka, a njegovi potomci nisu imali razloga promijeniti ovaj običaj. Čak i za boravka u Egiptu nije bilo potrebe da zamijene svoje računanje dana od večere do večere, niti svoj lunarni mjesec egipatskim solarnim kalendarom od 365 dana, jer su ovi bradati semitski pastiri, prezirani od Egipćana, živjeli odvojeno u Gošenu i držali se svojih običaja.

Iako su prilično uglavnom zanemarili subotu, nema sumnje da su sačuvali spoznaju o ovom svetom danu u tjednu i o lunarnom mjesecu – jer čak i rob koji izrađuje opeke može brojiti sedam dana i voditi računa o pojavi mladaka. No sasvim je moguće da su mogli biti zbunjeni u tome koji je mladak trebao odrediti početak kalendarske godine. Ako su zadržali način periodičnog dodavanja jednog mjeseca, kako su to radili Babilonci i Asirci u Mezopotamiji, o tome nemamo izvještaja. U Bibliji o tome nema spomena, ali je to očito u Mojsijevu kalendaru.

Bilo zato što su izgubili računanje godine ili zato što ih je Bog želio odvojiti od poganskog bogoslužnja povezanog s kanaanskom godinom koja je počinjala ujesen, Bog je objavio da godinu trebaju otpočeti s proljetnim mjesecom. Neposredno prije izlaska iz Egipta Bog je počeo Mojsija: «Ovaj mjesec neka vam bude početak mjesecima; neka vam bude prvi mjesec u godini.» (Izl 12,2) Nije bilo sustavnog ključa za kalendarska pravila, ali građanski i obredni zakoni što ih je Bog dao preko Mojsija sadrže povremene izvještaje o elementima toga kalendara.

2. Elementi hebrejskog kalendara

Dan od večeri do večeri. – Dan je za Hebreje počinjao uvečer, kako nam je poznato iz pravila da je deseti dan sedmog mjeseca trebao početi uvečer devetog dana (Lev 23,32), tj.

po zalasku sunca krajem devetog dana. Činjenica da je dan završavao zalaskom sunca vidi se u uputama za čišćenje: onaj koji je sedam dana bio obredno nečist, trebao je izvršiti izvjesne obrede čišćenja sedmog dana i «navečer» je (Bro 19,16.19) bio ponovno čist, a onaj koji je bio nečist do večeri, postao bi čistim «čim sunce zađe» (Lev 22,6.7). Prema tome ako je sedmi dan jednog razdoblja završavao zalaskom sunca, tada su svi dani tog razdoblja moralizirali zalaskom sunca.

Tjedan označen subotom. – Tjedan je bio označen na božanski način čak i prije davanja Zakona dvostrukom mjerom mane šestog dana i uskraćivanjem mane sedmog dana (Izl 16). Ovo je jedini element kalendara određen Dekalogom, jer subota ima moralno značenje i nije vezana uz datume ili kalendare. Ona je znak odanosti Stvoritelju; Izraelu je bila otkrivena kao dio moralnog zakona i simbol posvećenja (Izl 31,13), ne samo kao simbol Božje moći stvaranja nego i moći obnove. Prema tome tjedan ne ovisi o kalendaru. Njegova namjena nije da obračunava datume. On nema ništa zajedničkoga s kalendarskim mjesecom ili godinom.

Mjesec određen Mjesecom. – Hebrejske riječi za «mjesec» su: (1) *yerah*, što je povezano s *yareah*, tj. Mjesecom i (2) *kodeš*, doslovno “novi”, a odnosi se na novi mjesec, “dan novog mjeseca”, pa prema tome i na lunarni “mjesec”; riječ potječe iz korijena *kadaš*, “obnoviti”. *Yareah* se ne rabi često; uobičajena riječ je bila *kodeš*. Mjesec u kojem su Izraelci izašli iz Egipta određen je za prvi mjesec godine. Nazvan je *abib*, “mjesec klasanja” žita. Bio je to proljetni mjesec u kojem je počinjala žetva u Palestini. Kasnije je nazvan *nisan*, kako je poznat i do današnjeg dana (Izl 23,15; 34,18; Pon 16,1; Est 3,7). Bio je to očito lunarni mjesec na koji su Hebreji već navikli, budući da se ništa ne govori o uvođenju nove vrste mjeseca. Da je došlo do promjena sa solarnog na lunarni, bilo bi potrebno dati upute u računanje novog mjeseca. Novo je bilo samo to što je «ovaj mjesec» trebao biti prvi, jer to vjerojatno nije bilo ranije.

Prvi dan mjeseca smatrao se posebnim danom. Proslavljan je trubljenjem u trube i prinošenjem izvanrednih žrtava (Bro 10,10; 28,11-14). Mladi mjeseci su često spominjani uz subote i blagdane (2 Kr 4,23; Iz.1,13.14; 66,23. itd.).

Da mjesec počinje mlađakom, vidi se iz jednog događaja iz Davidova vremena. Nakon što ga je Šaul nastojao ubiti, David je kraljevo ponašanje prema sebi ispitaio odsutnošću od kraljevog stola za vrijeme blagdana mladog mjeseca. Šaul je tog dana šutio, ali je njegov gnjev buknuo kad je Davidovo mjesto bilo ponovno prazno «sutra dan iza mladog mjeseca» (1 Sam 20,24-27). Očito je dakle prvi dan mjeseca, kako bi se očekivalo u lunarnom kalendaru, bio mladi mjesec (vidljivi mlađak, a ne astronomski mladi mjesec. O toj će razlici biti riječi kasnije.).

Imena mjeseci prije ropstva. – O hebrejskim mjesecima prije babilonskog ropstva znamo vrlo malo. Bilo je 12 mjeseci (1 Kr 4,7), ali ne znamo ni njihova imena, osim da je prvi mjesec bio *Abib* (Izl 13,4; 23,15; 34,18; Pnz 16,1), drugi *Ziv* (1 Kr 6,1), sedmi *Etanim* (1 Kr 8,2), a osmi *Bul* (1 Kr 6,38). Ovo su očito kanaanska imena. Nađeni su fenički natpisi koji spominju *Etanim* i *Bul*. Ovo nas ne čudi, jer su hebrejski i kanaanski jezik bili vrlo srodni. U razdoblju prije ropstva Biblija češće izvještava o mjesecima samo njihovim brojevima, a manje njihovim imenima (Izl 12,2; 16,1; 19,1; 1 Kr 12,32; Jer 28,1; 39,2).

Dužina mjeseca. – Ništa nije rečeno o broju dana u mjesecu. Kasnije se dužina mjeseca i razmaka između godine s 13 mjeseci obračunavala prema astronomskim pravilima i određivala sustavnim kalendarom. Ali u početku su mjeseci morali biti određivani izravnim promatra-

njem Mjeseca. Budući da se mjesečeve mijene približno ponavljaju svakih 29 i pol dana, mlađak će se pojaviti uvečer na kraju 29. ili 30. u mjesecu. Prema tome bi mjeseci varirali između trideset i dvadeset i devet dana, što nije uvijek bilo tako. Nisu samo manje varijacije kretanja Mjeseca utjecale na jednakost intervala nego i vremenski uvjeti koji su ponekad priječili vidljivost mlađaka. Iz kasnijih hebrejskih spisa saznajemo da je bio običaj očekivati mlađak na kraju 29. dana. Ako je bio vidljiv na večernjem nebu poslije zalaza sunca, dan koji je tada počinjao računao se kao prvi dan novog mjeseca. Ako još nije bio vidljiv ili je bio pokriven oblacima, računao se kao 30. dan u mjesecu. Dan koji je slijedio trideseti uvijek se računao prvim danom mjeseca, čak i ako bi nebo bilo pokriveno oblacima. Tako se moglo dogoditi da dva ili čak tri mjeseca po trideset dana slijede jedan drugoga, iako to nije bilo često.

Današnji muslimani računaju svoje mjesece promatranjem Mjeseca (osim što se služe gregorijanskim kalendarom u svojim kontaktima sa zapadnim svijetom), pa se tako u izoliranim područjima lunarni datum može razlikovati za jedan dan plus-minus u odnosu na datum u obližnjem selu. Ali Židovi koji su živjeli na prilično malom području, čini se da su imali centralizirani sustav kojega su nadzirali svećenici u Jeruzalemu. Postoje tradicionalni izvještaji svjedoka koji izvješćuju o pojavi mlađaka i o znacima vatrom koji su najavljivali početak novog mjeseca s vrha na vrh brda cijelom zemljom, tako da je sav Izrael zajedno mogao početi novi mjesec.

Kasnije je, svakako u revidiranom obliku kalendara utvrđenog nekoliko stoljeća nakon Krista, šest mjeseci, od *nisana* do *elula*, imalo naizmjenice 30 i 29 dana, a svako prilagođavanje zbog mjesečevih mijena vršeno je u drugoj polovici godine, kako bi razmaci među blagdanima bili uvijek jednaki. Takve prilagodbe ne bi bile moguće da je početak svakog mjeseca još uvijek ovisio o promatranju mlađaka. Davidova primjedba «sutra je mladi mjesec» (1 Sam 20,5) ne mora značiti da su mjeseci bili unaprijed utvrđeni proračunom. David je to mogao odrediti na osnovi prethodnog mjeseca, s tim da pogreška ne bude veća od jednog dana. A mogao je govoriti i o 30. u mjesecu, koji bi svakako bio posljednji dan mjeseca. Nemamo načina da doznamo kada je uveden neki sustav redovnog računanja, ali je to vjerojatno bilo kasnije. Datumi na dokumentima na glinenim pločicama u Babilonu, napisani mnogo stoljeća nakon Davida, ne pokazuju utvrđen redoslijed mjeseci od 30 i 29 dana, a babilonska računanja unaprijed za određeni mjesec često su ostavljala prostor za jedan dan.

Lunarno-solarna godina. – Broj mjeseci u godini nije posebno istican u Zakonu (za kasnije razdoblje vidi 1 Kr 4,7), premda se tako vjerojatno uzimalo od početka jer su Egipat i Mezopotamija imali 12 mjeseci. Trinaesti lunarni mjesec bio je uvijek udvostručen jedan od dvanaest. No dvanaest lunarnih mjeseci završava približno 11 dana ranije od cijele solarne godine, ako se računa od zajedničkog početka. Otuda je već vrlo rano moralo biti jasno da bi se u nizu neusklađenih lunarnih godina (kakve muslimani do danas rabe) kalendar pomicao sve ranije u odnosu na godišnja doba, za oko 11 dana godišnje. Na kraju bi to zatvorilo potpuni krug godišnjih doba, pa bi nakon 33 solarne godine imali jednu lunarnu godinu više ili oko tri godine više u stoljeću. Utjecaj takvog računanja na kronologiju je očit. No nijedan poznati semitski kalendar staroga doba nije se rabio neusklađen. Usklađivanje se u Babilonu vršilo periodičnim umetanjima po jednog mjeseca svakih nekoliko godina, tj. ponavljanjem bilo šestog ili dvanaestog mjeseca, najprije dosta neredovito, a kasnije u ciklusu od 19 godina.

Takav lunarni kalendar od 12 i 13 mjeseci, usklađen na ovaj način prema solarnoj godini, nazvan je katkada lunarno-solarnom godinom. Ona varira do mjesec dana u odnosu na točne datume solarnog kalendara. Zbog toga Uskrs, u početku određivan prema Pashi, još i danas obračunavan prema sustavu lunarnog kalendara, pada na različite datume našega kalendara unutar razdoblja od jednog mjeseca. No lunarno-solarni kalendar, kakvog su imali Mezopotamci i Židovi, bio je točniji u dugom nizu godina od egipatskog solarnog kalendara koji je godinu računao s 365 dana bez prijestupnih godina. Istina je da je pojedinačna egipatska godina od 365 dana bila bliža pravoj godini, nego židovska ili babilonska godina od 354 ili možda 384 dana, ali egipatski kalendar nije nikada ispravljao svoju malu grešku i zbog toga je svake četiri godine gubio po jedan dan i time nakupio priličnu razliku. S druge strane, lunarno-solarni kalendar, s većim varijacijama svake godine, povremeno je usklađivan, tako da je određen broj židovskih godina bio jednak pravim solarnim godinama u istom razoblju. Nikada u normalne 33 godine nije moglo doći do jedne hebrejske godine više, jer svaka je hebrejska godina imala Pashu koja se slavila vezana uz žetvu, a u 33 godine može biti samo 33 žetve.

Godinom su ravnali blagdani. – Hebrejima nisu bili potrebni astronomski ciklusi da bi usklađivali svoj kalendar sve dok su slavili Pashu kako je to Zakon propisivao. Budući da je Bog želio dati Izraelcima sustav godišnjih blagdana da bi im dao vjersku poduku vezanu uz godišnja doba, osigurao je kalendarski sustav koji im je unaprijed omogućavao odrediti vrijeme za redovna okupljanja i za slavljenje blagdana u odgovarajuće vrijeme. Ovaj lunarni sustav, sličan onome koji je dugo rabljen u Mezopotamiji, lako se slijedio promatranjem Mjeseca. Čak je i potrebna periodična usklađivanja bilo vrlo jednostavno izvršiti. Nakon odlaska iz Egipta Izraelci nisu imali astronomskog znanja na osnovu kojega bi zasnivali sustav datiranja, a Bog nije Mojsiju dao stručne tehničke upute za uređivanje kalendara. On je odredio «mjesec klasanja» za prvi mjesec (*Abib* ili *Nisan*), i od njega su jednostavne upute za proljetne blagdane predstavljale pravilo za točan kalendar.

Ključ za ispravku lunarne godine, da bi se uskladila s pravom godinom sukladno godišnjim dobima, treba tražiti u pravilima koja su povezivala Pashu i Blagdan beskvasnih kruhova s *abibom*, mjesecom klasanja (Pnz 16,1; Izl 23,15; 34,18) te s početkom žetve. U vrijeme Blagdana beskvasnih kruhova trebalo je kao prvi rod prinijeti snop zrelog žita (Lev 23,10-14), nakon čega se smjelo jesti hranu od novoga ječma. Stoga sredina *abiba* nije smjela doći prerano, zbog početka ječmene žetve, jer je to najranija žetva u Palestini. Osim toga nije smjela doći prekasno, jer je Blagdan sedmicâ trebao pasti u vrijeme pšenične žetve, sedam tjedana kasnije, budući da je ovaj blagdan nazvan «Prvine pšenične žetve» (Izl 34,22; Lev 23,15-17; Pnz 16,9.10). Manje su specifični nalozi o vremenu Blagdana sjenica u sedmom mjesecu, koji je dolazio na kraju žetve, nakon berbe (Izl 23,16; Lev 23,34.39). Ali je naglasak nepogrešivo stavljan na točno određivanje mjeseca *abiba* u proljeće, mjeseca od kojega se broje svi drugi mjeseci.

Ječmena žetva kao ključ za određivanja početka godine. – Da bi se mjesec *abib* sačuvao vezan uz ječmenu žetvu, bilo je povremeno neophodno umetnuti 13. mjesec, kad god bi se greška pojavila (nakon dvije ili tri godine), dovoljno da prvi mjesec pomakne prerano za žetvu u vrijeme Pashe. Ilustrirat ćemo to jednim zamišljenim primjerom. Izraelci su prešli Jordan i svoju prvu Pashu u Kanaanu slavili u vrijeme žetve (Još 4,19; 5,10-12). Sljedeće bi godine taj blagdan pao oko 11 dana ranije u odnosu na vrijeme žetve, a treće, oko 22 dana ranije. U trećoj

(a svakako u četvrtoj) godini 16. *abib* našao bi se izvan vremena ječmene žetve, tako da ne bi bilo moguće prinijeti snop zrelog žita. Stoga bi te godine mjesec kojim bi trebala početi godina bio 13. mjesec u toj godini, nazvan kasnije *veadar* (hebrejski *wa'adar*, doslovno "i-Adar"), drugi adar. Sljedeći bi mladač počinjao s *nisanom*¹, dovoljno kasno da se može prinijeti zreli snop ječma 16. u mjesecu. Nema dokaza da je 13. mjesec rabljen prije vremena Jošue, ali se nešto slično moralo događati ako su Izraelci htjeli doslovno slijediti pravilo o žrtvovanju ječmenog snopa.

Kasnija židovska tradicija tvrdi da su svećenici odgovorni za odlučivanje po tom pitanju, 12. mjeseca pregledali usjeve. Ako bi utvrdili da ječam neće sazrijeti 16. dana sljedećeg mjeseca, objavili bi da će sljedeći mjesec biti *veadar* i da poslije ovog drugog *adara* dolazi *nisan*, tj. prvi mjesec.

Mnogi stručnjaci drže da je tijekom biblijskog razdoblja hebrejski mjesec bio određivan putem izravnog promatranja Mjeseca, a da se umetanje drugog *Adara* vršilo prema judejskoj žetvi ječma. Drugi nalaze dokaze u razdoblju poslije ropstva za metodu proizvoljnog računanja, kao što je redovna shema mjeseci od 30 i 29 dana te ciklusa od 19 godina. Bez obzira kakvim su se usklađivanjem služili, ono je vjerojatno kontrolirano i određivano promatranjima koja su vršena i dugo nakon toga.

Tako godine ustanovljene pri Izlasku počinju s *abibom* ili *nisanom*, što se očito moralo uskladiti sa žetvom ječma umetanjem 13. mjeseca svake dvije ili tri godine.

3. Blagdani

Pasha. – Niz blagdana (vidi Lev 23) počeo je na temelju židovskog kalendara prvog mjeseca s Pashom (Izl 12,1-11; Lev 23,5; Pnz 16,1-7). Desetog dana u mjesecu biralo se janje za svaku obitelj ili skupinu i čuvalo za klanje 14. dana. Prije 14. dana trebalo je ukloniti svaki trag kvasca iz domova kao pripremu za Blagdan beskvasnih hljebova. Tada se uvečer 14. – doslovno «u predvečerje, o zalasku sunca» (Pnz 16,6) – klalo pashalno janje. Uspostavom Hrama sve su se žrtve, uključivši i pashalno janje, prinašale u njemu (Pnz 16,5.6). Svaki Židov iznad 12 godina trebao je prisustvovati obredu, a mnoge žene i djeca dolazila su dragovoljno. Tisuće hodočasnika okupljalo se svake godine u Jeruzalemu za Pashu i Blagdan beskvasnih kruhova koji je trajao sedam dana (izraz Pasha se često rabio za čitavo razdoblje).

Blagdan beskvasnih kruhova. – Petnaesti dan prvog mjeseca bio je prvi od sedam dana beskvasnih kruhova (Izl 23,15; 34,18; Lev 23,6-14; Pnz 16,3-8), ponekad nazvan i prvi dan Pashhe (Ez 45,21). Bila je to blagdanska subota kad se nije smio vršiti nikakav posao (Lev 23,6.7; za izraz »subota« vidi retke 24 i 32). Ovo nije bila sedmična subota, koja je padala na sedmi dan tjedna. Ovaj je blagdan padao na utvrđeni datum u mjesecu, odnosno na 15. nisan, pa stoga svake godine na različite dane u tjednu. Bila je to prva od sedam obrednih subota, vezanih uz godišnji niz blagdana, za koje je izričito rečeno da su »povrh Jahvinih subota« (Lev 23,38).

1 Budući da je ovdje uvedeno ime *veadar* za 13. mjesec, izraz *nisan* se odsad može uzeti kao prvi mjesec, kao i druga imena koja su preuzeta od Babilonaca nakon povratka iz ropstva. Biblija najčešće označava mjesece brojevima i spominje samo četiri imena mjeseca prije odlaska u ropstvo. Stoga je bolje izbjeći opteretiti čitatelja s više od jednog imena za mjesec i odsad rabiti poznatija imena kojima su se Židovi služili od izlaska iz ropstva do današnjeg dana. Međutim treba držati na umu da se ova kasnije rabljena imena nisu koristila u razdoblju što ga pokriva ovaj članak.

Ovi dani odmora bili su dio obrednog zakona, pa su, za razliku od sedmog dana u tjednu kao uspomene na stvaranje, bili samo «sjena stvarnosti koja je imala doći» (Kol 2,17), simbola koji su se ostvarili u Kristu.

«Sutradan po suboti» – blagdanskoj suboti nakon Pashe – tj. 16. *nisana*, nastupilo je vrijeme za prinošenje žrtve prikaznice, prvog snopa ječmene žetve. Sve dok se nije izvršio ovaj obred bilo je protuzakonito jesti od nove žetve. Blagdan beskvasnih kruhova završavao je 21. dana blagdanskim subotom (Lev 23,8).

Duhovi ili Blagdan sedmicâ. – Sedam tjedana od prinošenja snopa na početku trećeg mjeseca (kasnije nazvanog *Sivan*), nastupio je Blagdan sedmicâ, proslava pšenične žetve prinošenjem kruhova u Hramu (Lev 23,15-21; Pnz 16,9-12). Ovaj je blagdan kasnije nazvan Pedesetnicom (Duhovi), budući da je nastupio pedeset dana nakon prinošenja žrtve prinostnice (Lev 23,16). Ovo je bila još jedna obredna subota, svečanost koja je zahtijevala prisutnost svakog muškog Hebrejina (Pnz 16,16). Obično se računalo da pada na šesti dan trećeg mjeseca, jer je to bio pedeseti dan (uključivo) od 16. *nisana*, bez obzira jesu li prva dva mjeseca imala 30 ili 29 dana, što je vjerojatno u početku najčešće bio slučaj, a kasnije uvijek kad su u svakom mjesecu bili utvrđeni dani.

Glaskanje truba: Nova godina (dan danas Roš Hašana). – Šest mjeseci nakon Pashe počinjao je niz jesenskih blagdana s glaskanjem trube prvog dana sedmog mjeseca (Tišrija). Dan, kasnije nazvan *Roš Hašana*, početak godine, bio je blagdanska subota (Lev 23,24.25; Bro 29,1). Bilo je to slavljenje početka građanske godine. Ovaj je dan Nove godine bio označen ne samo glasom truba nego i posebnim žrtvama, gotovo dvostrukima po broju prema običnim žrtvama mlada-ka (Bro 29,1-6; 28,11-15; Izl 23,16; Bro 29,1).

No mjeseci su se uvijek računali od *nisana*, sukladno zapovijedi pri izlasku iz Egipta, jer je usklađivanje godine s godišnjim dobima ovisilo o mladom mjesecu *nisana* povezanom s ječmenom žetvom. No građanska je i zemljoradnička godina, kao i subotnja i jubilarna godina, prema ranijem računanju počinjala s *Tišrijem*, sedmim mjesecom.

Ako bi bilo čudno što se za početak godine uzima sedmi mjesec, sjetimo se da i u naše vrijeme imamo običaj da našu proračunsku godinu počinjemo nekim drugim mjesecom, a ne siječnjom. Tako Hebreji do danas svoju Novu godinu slave prvog *tišrija*, tj. na početku sedmog mjeseca.

Dan pomirenja. – Deseti dan sedmog mjeseca, Dan pomirenja (*Yom Kippur*), bio je i još je uvijek najsvetiji dan godine. On je bio ne samo obredna subota nego i dan strogoga posta (Lev 23,27-32). Prema babilonskom Talmudu² prvi *tišri* (dan Nove godine) simbolizira Sud:

“Mišna. Nakon četiri godišnja doba [božanski] na svijet dolazi sud: kod Pashe u odnosu na produkt, a kod Pedesetnice u odnosu na plod; na Novu godinu sva stvorenja dolaze pred njega [Boga] kao Maronova djeca...”

«Gemara... Učeno je: ‘Svima se sudi na Novu godinu, a njihova je sudbina zapečaćena na Dan pomirenja...’

2 Talmud je zbirka židovskih tradicija skupljenih između 2. i 5. stoljeća poslije Krista. Sastoji se od dva dijela: (1) Mišne, kodificiranog židovskog usmenog zakona, prema predmetima podijeljenog u traktate, koja je dovršena krajem 2. stoljeća, i (2) Gemare, komentara, tumačenja i rasprave o različitim dijelovima Mišne. Rad na Talmudu obavljan je u Jeruzalemu i Babilonu. Jeruzalemski Talmud je dovršen u 4. stoljeću, a babilonski, potpuniji od oba, oko stoljeće kasnije.

«R. Kruspedai rekao je u ime R. Johanana: Tri su knjige na Novu godinu otvorene [na nebu], jedna za potpuno zle, jedna za potpuno pravedne, a jedna za ostale. Potpuno pravedni se definitivno upisuju u knjigu života, potpuno zli se definitivno upisuju u knjigu smrti. Sudbina ostalih ostaje neodređena od Nove godine do Dana pomirenja. Ako se dobro vladaju, njihova se imena upisuju u knjigu života. Ako se dobro ne vladaju, upisuju se u knjigu smrti.» (*Babilonski Talmud*, traktat *Roš Hašana*, 16a).

Židovi još uvijek smatraju prvih deset dana u godini, koji završavaju s Danom pomirenja, neka-kvim nastavkom svetkovanja Nove godine, posebnim razdobljem milosti u kojem se grijesi prošle godine još mogu oprostiti, nekom vrsti produženja roka za sređivanje računa s nebom. Čak se i u naše vrijeme Dan pomirenja smatra danom suda, jer pruža posljednju priliku za pokajanje. U drevnom obredu je desetog dana Svetište čišćeno od svih grijeha prethodne godine, koji su simbolički zauvijek uklonjeni sa zbora (Lev 16); tog je dana pružena posljednja prilika za pokajanje. Tko god se do tog dana nije pomirio s Bogom, bio je zauvijek odvojen (Izl 30,10; Lev 16; 23,27.29).

Na Dan pomirenja trube su označile nastup pedesete ili jubilarne godine (Lev 25,9.10), a vjerojatno i subotnje godine.

Blagdan sjenicâ. – Zatim je nastupio najradosniji blagdan – Blagdan sjenicâ – proslavljanje završetka poljoprivrednog ciklusa s berbom grožđa i maslina. Za vrijeme ovog blagdana narod je živio u sjenicama ili kolibama od zelenog granja. To ga je trebalo podsjećati na ranija putovanja i stanovanje pod šatorima (Lev 23,34-43; Pnz 16,13-15). Ovaj je blagdan počinjao obrednom subotom 15. *tišrija* i trajao je sedam dana. Završavao je s drugom takvom subotom, “svetim sazivom” 22. *tišrija*. Blagdan sjenicâ bio je treći godišnji blagdan na koji su svi muškarci u Izraelu trebali doći u Jeruzalem (Izl 23,16.17; 34,22.23).

Tablica ne sljedećoj strani daje za svaki mjesec vrijeme njegova početka, datume blagdana i najvažnije događaje vezane uz godišnja doba. Na primjer, prvi mjesec *abib* ili *nisan* počinje mladskom u ožujku ili travnju; 1., 10., 14., itd. dana tog lunarnog mjeseca pojavljuje se mladak, bira se janje, dolazi Pasha, itd. Ovaj mjesec približno označuje razdoblje kasnih kiša, ječmene žetve, itd.

Hebrejski mjeseci, blagdani i godišnja doba

	Lunarni mjeseci	Lunarni mjeseci	Dani lunarih mjeseci	Blagdani	Približno zemljoradničko doba
1.	abib' (nisan) Izl 23,15 (Neh 2,1)	ožujak ili travanj	1	mladak	Kasna kiša (Jl 2,23)
			10	Izbor pashalnog janjeta. Izl 12,3	
			14	Klanje pashe u “suton”; jedenje “iste noći”; početak 15. Izl 12,6-8	
			15'	Klanje pashe u “suton”; jedenje “iste noći”; početak 15. Izl 12,6-8	

			16	Žrtva prinosnica (snopa). Lev 23,10-14	Žetva ječma; može se jesti od novog žita
			21	Posljednji dan Beskvasnih kruhova. Lev 23,8	Počinje sušno razdoblje
2	ziv [ijjar] 1 Kr 6,1	travanj ili svibanj	1	mlađak	
			14	Pasha za nečiste u 1. mjesecu. Bro 9,10.11	Sazrijevanje pšenice u nizini
3	(sivan) (Est 8,9)	svibanj ili lipanj	1	mlađak	Prve smokve
			6	Pedesetnica ili Blagdan sedmicâ. Prinosnica kruhova. 50. dan od 16. nisana. Lev 23,15-21	Vruće vrijeme. Žetva pšenice opća
4	[tammuz]	lipanj ili srpanj	1	mlađak	Žetva pšenice u brdima Prvo grožđe
5	[ab]	srpanj ili kolovoz		mlađak	Masline u nizinama
6	(elul) (Neh 6,15)	kolovoz ili rujan	1	mlađak	Datulje, smokve Berba
7	etanim [tišri] 1 Kr 8,2	rujan ili listopad	1	Glasanje truba, Roš Hašana ili Nova godina. Lev 23,24.25	
			10	Dan pomirenja ili Jom Kipur. Lev 23,27-32; Lev 16	
			15-21	Blagdan sjenicâ. Lev 23,34-43	Kraj žetve
			22	Sveti saziv. Lev 23,36.39; Bro 20,12.35	Rana kiša
8	bul [marhešvan ili hešvan] 1 Kr 6,38	listopad ili studeni	1	mlađak	Počinje oranje Siju se ječam i pšenica
9	(kislev) (Neh 1,1)	studen i prosinac	1	mlađak	Zimske kiše
10	(tebet) (Est 2,16)	prosinac ili siječanj	1	mlađak	Nizine se zelene
11	(šebat) (Zah 1,7)	siječanj ili veljača	1	mlađak	
12	(adar) (Est 3,7)	veljača ili ožujak	1	mlađak	Naranče sazrijevaju u nizinama
			(14,15)	Purim- Est 9,21-28)	Ječam sazeo u Jerihonu
13	Drugi adar 7 puta u 19 godina]	ožujak	[14, 15		

* Prvi dan Abiba uvijek je u ožujku ili travnju i poklapa se s mlađakom. Na isti način Ziv počinje u travnju ili svibnju. Ostali mjeseci hebrejskog kalendara slijede isti obrazac.

† Godišnje obredne subote (vidi Kol 2,16.17) kosim brojevima.

() Imena mjeseca ili blagdana nakon ropstva.

[] Imena mjeseci nakon ropstva koja ne nalazimo u Bibliji.

4. Računanje godine

Proljetni i jesenski početak godine. – Kanaanski je kalendar počinjao ujesen, kao i hebrejska građanska godina. Stoga možemo pretpostaviti da su ga patrijarsi upotrebljavali za boravka u Kanaanu, prije no što je Jakov s obitelji otišao u Egipat, ili da su ga Izraelci prihvatili od svojih susjeda nakon izlaska iz Egipta. Prva pretpostavka čini se vjerojatnijom, budući da sam Mojsije, kako ćemo vidjeti, u Knjizi o Izlasku govori o jesenskom računanju. Hebreji su kombinirali brojanje mjeseci od proljeća, ustanovljeno pri izlasku iz Egipta, s godinom koja je počinjala ujesen, pa su tako imali dvostruko računanje, s tim što je “sveta” godina počinjala s prvim, a građanska godina sa sedmim mjesecom.

Josip Flavije kaže da je staro računanje bilo od jeseni, ali je «Mojsije međutim odredio *nisan*, odnosno *ksantikus* (odgovarajuće makedonsko ime za taj mjesec), kao prvi mjesec blagdana, jer je tog mjeseca izveo Hebreje iz Egipta. On je također računao ovaj mjesec kao početak godine za sve što se odnosilo na religiju, dok je za prodaju i kupnju te ostale poslove zadržao stari red» (Starine, i. 3. 3).

“Kraj godine” ujesen. – Čak u Izlasku, koji određuje proljetni mjesec abib kao prvi mjesec («svete») godine, ima dokaza za početak starije i poznatije godine koja počinje ujesen. Postoje izvješća o njenom «kraju» u to godišnje doba. Međutim, razlika nije velika, budući da svaka godina počinje u isto vrijeme kad prethodna završava. Blagdan sjeniča sedmog mjeseca (*tišrija*) dolazi “na preokretu godine” (Izl 34,22). Opet se o tome govorio kao o blagdanu “berbe na koncu godine, kad s polja pokupiš plodove svoga truda» (Izl 23,16)³. Pošto je ovaj blagdan slavio obilje poljoprivredne godine koja je upravo završila, smatralo se da dolazi pri kraju godine, premda je blagdan počinjao petnaest dana nakon kraja godine, odnosno u prvim danima građanske godine koja je počinjala prvog *tišrija*.

Poljoprivredna godina. - U Palestini i susjednim zemljama poljoprivredna godina uvijek počinje ujesen. Kad je proljetna trava spaljena, a zemlja ljeti bila izložena suncu bez kiše, tada jesenske kiše pripremaju tlo za sjetvu. Ovo je rana kiša koja vjerojatno počinje u listopadu i jača tijekom studenog. Vlažno razdoblje traje kroz zimu i završava “kasnom kišom” u proljeće, koja omogućuje sazrijevanje zrna (Pnz 11,14; Jer 5,24; Hoš 6,3; Jl 2,23). Ječmena žetva u Palestini počinje sredinom ili krajem travnja, pšenična dolazi sljedećeg mjeseca, nakon čega dolazi berba ljetnog voća, zatim grožđa i maslina u kasno ljeto i jesen. Zamijetimo da je od travnja/svibnja do listopada sušno razdoblje, koje pogoduje žetvama, kako to pokazuje sljedeća tablica Elmswortha Huntigtona, *Palestina and Its Transformation* (London, Constable and Company, LTD., 1911), str. 34.

3 Dvije riječi za “konac” u ovim tekstovima su *tequpha*, koja znači “ciklus”, “obrtaj”, “dovršetak”, i *se’th*, koja znači “nastavlja se”. Druga je točnija, jer je sedmi mjesec “svete” godine “nastavak” nove građanske godine. U suprotnosti s «nastavkom» godine ujesen, proljeće je nazvano «povratkom» (*tešubah*, od šub, tj. »vratiti se») godine (1 Kr 20,22,26). Ako se o početku godine misli kao o nastavljanju niza mjeseci, tada je povratna točka, kad se godina vraća svom početku, naravno na pola puta u tom nizu, tj. šest mjeseci kasnije u proljeće. Da ova povratna točka ukazuje na proljeće, pokazuje drugi primjer uporabe riječi *tešubah* (2 Sam 11,1). Ovdje izraz “u početku sljedeće godine” nije doslovni prijevod hebrejskog “pri povratku godine”, i definiran je izrazom “kad kraljevi izlaze u rat”. Dobro je poznato da su vojni pohodi na drevnom Bliskom istoku počinjali gotovo isključivo u proljeće i trajali kroz ljeto, tj. kroz sušno razdoblje, kad su transportne teškoće minimalne. Postoje drevni izvještaji o godišnjim pohodima egipatskih, asirskih i babilonskih vladara. Tako se «nastavak» (ujesen) i «povratak» (u proljeće) godine međusobno dopunjuju u spominjanju jeseni kao početka godine.

Jasno izražena razlika razdoblja svibanj-listopad pokazuje kako su oskudne padaline koje su u tom razdoblju tako rijetke da se ti mjeseci mogu smatrati sušnim razdobljem.

Prosječne oborine u Jeruzalemu, u inčima

Siječanj	6,41
Veljača	5,05
Ožujak	4,18
Travanj	1,60
Svibanj	0,25
Lipanj	0,008
Srpanj	0,00
Kolovoz	0,004
Rujan	0,03
Listopad	0,37
Studeni	2,38
Prosinac	5,53
Ukupno godišnje	25,8

Jedini stvarni kalendarski dokument koji potječe iz razdoblja Izraela prije ropstva je kamena ploča iz stoljeća u kojem je Salomon živio. Nađena je u Gezeru, gradu kojega je egipatski kralj oduzeo od Kanaanejaca i poklonio svojoj kćeri, Salomonovoj supruzi. Na ovoj se vapnenačkoj ploči nalazi sažetak poljoprivrednog kalendara, s početkom u jeseni. "Gezerski kalendar" ne daje imena mjeseci, ali nabroja glavne poslove zemljoradnika iz mjeseca u mjesec tijekom godine.

Građanska godina računana od tišrija. – Budući da se smatralo kako ciklus godišnjih doba u prirodi iznova počinje u jesen nadolaskom kišnog doba, osnovna ideja Nove godine čini se da je bila usmjerena na jesen. Ovo je neminovno vodilo do toga da se smatralo kako građanska godina počinje s *tišrijem*, premda su se mjeseci uvijek brojili od *nisana*. Značaj *nisana* ogleđa se u činjenici da je čitavo usklađivanje kalendarske godine s godišnjim dobima bilo određeno stavljanje prvog mjeseca u vrijeme ječmene žetve. Bilo je logično da se prvim mjesecom naziva mjesec koji je slijedio iza umetnutog trinaestog mjeseca, jer se na taj način niz brojeva nikada nije prekidao. No posebno značenje dano prvom tišriju kao početku godine vidi se iz oglašavanja truba, posebnih žrtava, koje su nadmašivale žrtve prinašane prvog *nisana* i povezanošću s danom suda.

Godine vladanja kraljeva računaju se od jeseni. – U vrijeme hebrejskih kraljeva uobičajeni način označavanja godina u svrhu datiranja bio je brojati ih u nizu tijekom vladavine svakog kralja. Formula za datiranje glasila je: «...dana ...mjeseca ...godine kralja...» Postoje dokazi da su se godine vladanja računale od jeseni, vjerojatno od prvog tišrija u ujedinjenom Hebrejskom kraljevstvu (u vrijeme kralja Salomona), a i poslije toga u južnom kraljevstvu Judinom, u vrijeme Jošije. S druge strane, čini se da su se u sjevernom izraelskom kraljevstvu primjenjivale godine koje su počinjale u proljeće. Takva upotreba sjevernog izraelskog kraljevstva nije izravno naznačena u biblijskim izvještajima, ali se smatra da je to prihvatljiv zaključak za razumi-

jevanje sinkronizama među uzastopnim vladavinama dvaju kraljevstva, kako je to spomenuto u knjigama kraljevstva.

Odmah poslije ropstva postoje prilično jasni dokazi za obračunavanje godina koje počinju u proljeće prema babilonskom običaju, ali u vrijeme obnavljanja hebrejske države i oživljavanja nacionalnog duha u vrijeme Ezre i Nehemije nalazimo izravne dokaze za obračunavanje godina od jeseni do jeseni. Godine vladanja upotrebljavane u datiranju obračunavale su se kao pod Judejskim kraljevstvom, ali u ime perzijskih kraljeva, čiji su podanici bili Hebreji.

Subotnje i jubilarne godine. – Jedno od posebnih obilježja hebrejskih zakona bila je uredba o mirovanju zemlje svake sedme godine. Kao što je sedmi dan bio tjedni odmor za čovjeka, tako je sedma godina bila, na kraju jednog «tjedna» godina, odmor zemlji, kada nije bilo ni sijanja ni žetve (Lev 25,2-7.20-22). Sedma godina bila je također «godina oprostjenja» dugova (Pnz 15,1-15). Zatim je, poslije sedam «tjedana» godina, pedeseta godina bila jubilarna, kad su oslobođani ne samo svi izraelski robovi nego se sva zemlja koja je u tom razdoblju prodana (s izvjesnim izuzecima), vraćala ranijim vlasnicima ili njihovim nasljednicima (Lev 25,8-17.23-34.47-55). Svrha ovog postupka bila je da se obiteljsko nasljedstvo sačuva netaknutim, tako da bogati ne bi mogli pokupovati zemlju i ostaviti klasu bezzemljaša. Stručnjaci se ne slažu u tome je li pedeseta godina bila dodavana četrdesetdevetoj ili se smatrala prvom godinom sljedećeg ciklusa.

Za pedesetu je godinu posebno rečeno da počinje u jesen. Premda nije naznačeno, i sedma je godina morala imati sličan početak ne samo što je pripadala nizu kao i pedeseta nego i zato što se godina u kojoj nije bilo sijanja niti žetve trebala poklapati s poljodjelskom godinom. Jubilejsku godinu najavljujale su trube na Dan pomirenja, desetog dana sedmog mjeseca (Lev 25,9). Budući da nema logične veze između jubilarne godine i obreda predviđenog na Dan pomirenja, vjerojatno su kasniji rabini imali pravo tvrdeći da se ove godine poklapaju s građanskom kalendarskom godinom koja je počinjala prvog *tišrija*. Sve što je jubilejska godina donosila, odnosno vraćanje zemlje i oslobođanje robova, stupalo je na snagu desetog umjesto prvog *tišrija*, pošto je prvih deset dana određeno za slavljenje Nove godine. To znači da je jubilejska godina počinjala kad su počinjali redovni poslovi građanske godine, odnosno onog dana koji je počeo uvečer po završetku Dana pomirenja, desetog *tišrija*.

Različite dužine lunarnih godina. – Treba držati na umu da je u svim ovim različitim metodama računanja godina osnovna jedinica mjere bila lunarno-kalendarska godina od 12 mjeseci, povremeno ispravljana dodavanjem 13. mjeseca. Redovna godina od 12 mjeseci sastojala se od 354 dana, ali je usklađivanje s Mjesecom ponekad zahtijevalo godinu od 355 dana; a povremeno usklađivanje sa sunčanom godinom zahtijevalo je dodavanje još jednog mjeseca i produžavanje nekih godina na 383 ili 384 dana. Ovo usklađivanje, ako se stalno vršilo prema ječmenoj žetvi, nije dopuštalo da se godina za više od mjesec dana razlikuje od redoslijeda godišnjih doba. Zbog toga se broj hebrejskih kalendarskih godina u dužem razdoblju, kako je ranije rečeno, uvijek poklapao s brojem solarnih godina.

Godina od 360 dana nije doslovna, već simbolična. – Treba objasniti, jer je to predmet nesporazuma, da Biblija ne potvrđuje da *proročka* godina od 360 dana, s dvanaest mjeseci od po 30 dana, ima išta zajedničko s hebrejskom *kalendarskom* godinom. Postoji nekoliko drevnih tradicija, prema kojima je godina ranije imala 360 dana. Nije jasno radi li se o uzorku egipatske

solarne godine, koja na kraju zanemaruje pet dana, ili o pravoj godini od 360 dana, koja bi stalno bila u raskoraku s Mjesecom i godišnjim dobima. No nema sigurnih činjenica na kojima bi se zasnivala takva metoda računanja, a pogotovo ničega što bi to povezalno s Hebrejima koji su mjesec uvijek počinjali s mladom.

Spominjanje razdoblja od 150 dana u vrijeme potopa, koji su izgleda izjednačeni s pet mjeseci, ne mora značiti da je prepotopni kalendar što ga je Noa poznao imao jednake mjeseci, svaki od po 30 dana. Ovo se razdoblje također tumačilo tako da se odnosi na neuobičajenu lunarnu ili na solarnu godinu od 365 dana. Bez obzira što bilo, ono nema nikakve veze s lunarnim kalendarom kojim su se Hebreji mnogo kasnije služili. Nemoguće je uskladiti godinu koja ima 360 dana i mjeseci od 30 dana, s lunarnim mjesecima. Po logici proročki mjeseci i godine, gdje se primjenjuje načelo «dan-godina», moraju imati utvrđen broj simboličkih dana, ako želimo biti sigurni u dužinu određenog razdoblja. Takvo se proročko razdoblje ne može temeljiti na lunarnom kalendaru, u kojem mjeseci i godine variraju. Računanje s pomoću teorijskih mjeseci od koji svaki ima 30 dana, bilo bi razumljivo i sasvim logično, jer se zamisao da mjesec treba imati 30 dana primjenjivala u kasnijem hebrejskom označavanju dviju vrsta mjeseca: mjesec od 30 dana bio je «pun» mjesec, a mjesec od 29 dana bio je «šupalj» ili «manjkav». Moguće je, premda zato nema dokaza, da su se Hebreji, kao i Babilonci, u poslovnim stvarima služili teorijskim mjesecom od 30 dana. I danas obračunavamo kamate mjesecom od 30 dana, premda svi znamo da svi mjeseci nemaju 30 dana.

Dužinu proročkih mjeseci i godina ne nalazimo izravno u Bibliji, ali se mogu izvesti iz više proročkih razdoblja koja su očito jednaka. Budući da u ovim proročanstvima tri i pol «vremena» čine 1260 dana (Otk 12,6.14), a 42 mjeseci također čine 1260 dana (Otk 11,2.3), oni moraju biti jednaki. Ako su 42 mjeseci isto što i tri i pol godine, prema tome tri i pol vremena moraju biti tri i pol godine. Osim toga, budući da su tri i pol godine isto što i 42 mjeseci, odnosno imaju 1260 dana, to jedna ovakva godina mora imati 360, a jedan mjesec 30 dana. Prije stoljeća i pol mnogi su pisci i tumači proročanstava bili uvjereni da je proročka godina od 360 dana bila hebrejska kalendararska godina, no nisu razumjeli narav lunarnog kalendara kojeg su rabili Hebreji. Takve zastarjele autoritete ne bi trebalo citirati. Proročki mjesec i godina mogu se temeljiti na samoj Bibliji.

5. Problemi novog kalendara poslije ropstva

Hebrejski i babilonski kalendar. – Kad su se iz babilonskog ropstva vratili u Palestinu, Hebreji su sobom donijeli babilonska imena mjeseci u izmijenjenom obliku. Na primjer *abib* je postao *nisan*, prema babilonskom *nisanu*. Neki stručnjaci misle da su Hebreji tek nakon izlaska iz babilonskog sužanjstva umetali drugi *adar* – trinaesti mjesec – da bi uskladili kalendar. No Pasha se morala uskladiti s ječmenom žetvom. Zato su Hebreji od najranijih vremena morali imati 13. mjesec ili nešto slično. Jasno je da Izraelci nisu vjerno poštovali Levitski zakon, ali ne postoji razlog za pretpostavku da stoljećima nisu slavili Pashu.

Neki misle da su Hebreji koji su se vratili iz sužanjstva odmah prihvatili babilonski kalendar, uključivši ciklus od 19 godina i njihov točni sustav umetanja mjeseci. U dokumentima postoje dokazi da su Hebreji poslije ropstva upotrebljavali nešto slično 19 godišnjem ciklusu, odnosno umetali sedam posebnih mjeseci tijekom 19 godina, ali nema dokaza da su prihvatili

babilonski običaj umetanja drugog *elula* (šestog mjeseca), umjesto drugog *adara*. Hebrejski stručnjaci su uvijek smatrali da se uvijek rabio samo drugi *adar*, a drugi se slažu da su se u tome razlikovali od Babilonaca. Razlog ovome bila je vjerojatno činjenica da bi udvostručivanje šestog mjeseca *elula*, umjesto dvanaestog *adara*, unijelo neredoviti interval između proljetnih i jesenskih blagdana i time prouzročilo pometnju u prisustvovanju jesenskim blagdanima.

Biblija ne daje izravni odgovor na ovo pitanje, ali zapovijed da se Pasha praznuje u prvom mjesecu, «mjesecu klasanja», i da se tri blagdana slave u sedmom mjesecu, strogo upućuje na to da su jesenski blagdana trebali doći šest mjeseci nakon mjeseca klasanja, pa stoga nije bilo nepravilnosti u razdoblju od *nisana* do *tišrija*.

Ustvari drugi *elul* ne bi imao značaja u hebrejskom kalendaru, jer je potreba za umetanjem trinaestog mjeseca nastala samo zbog zahtjeva da se *nisan* uskladi s ječmenom žetvom. Ovo se najbolje moglo postići umetanjem drugog *adara*, koji je upravo prethodio *nisanu*. Stavljanje jednog mjeseca šest mjeseci ranije – ako se potreba za to mogla predvidjeti toliko unaprijed – ne bi imalo nikakve koristi, nego bi prouzročilo poremećaj normalnog redosljeda blagdanskim mjeseci.

Ciklus od devetnaest godina. – Prihvaćanje ciklusa od 19 godina bilo bi vrlo korisno za utvrđivanje vremena Pashe unaprijed. Sve dok se umetanje trinaestog mjeseca nije moglo najaviti, dokle god se u *adaru* nije pregledalo stanje ječma, nije bilo moguće odrediti mjesec za Pashu toliko rano da bi se izbjegla neugodnost za one koji su unaprijed morali planirati svoj dolazak. No ciklus od 19 godina omogućio bi im da podijele sedam dodatnih mjeseci na 19 godina u redovnom nizu svake druge ili treće godine i zadrže datum za Pashu unutar razdoblja ječmene žetve. Kalendar bi se sustavno usklađivao, a godine s 13 mjeseci bile bi uvijek unaprijed poznate.

Ovaj ciklus od 19 godina može se objasniti kao povezanost solarnih i lunarnih godina, naime 235 lunarnih mjeseci gotovo točno (s razlikom od svega sat ili dva) odgovaraju broju od 19 solarnih godina. Ali 19 lunarnih godina od po 12 mjeseci bilo bi ukupno 228, a ne 235 mjeseci. Prema tome, ako se posebni lunarni mjesec umetne sedam puta u svakih 19 godina, devetnaesta lunarna i solarna godina završit će zajedno. Ako, na primjer, proljetni ekvinocij pada na prvi *nisan* bilo koje godine, on će 19 godina kasnije ponovno pasti na prvi *nisan*.

Babilonci su razvili ovaj ciklus zahvaljujući pokusima. Već su u prvoj polovici 4. st. prije Krista redovno umetali po jedan mjesec uvijek u istoj godini svakog devetnaestogodišnjeg ciklusa; drugi *addar* (*adar*) u ono što mi nazivamo trećom, šestom, osmom, jedanaestom, četrnaestom i devetnaestom godinom, a drugi *ulul* (*elul*) sedamnaeste godine. (Zna se koja je godina imala 13 mjeseci, ali ne i koje godine su Babilonci zvali “godina prva” svakog ciklusa; stoga su ovi brojevi samo podaci.) Međutim, čini se da Hebreji nisu nikada koristili drugi *elul*, nego samo drugi *adar*. Nije utvrđeno kada su Hebreji prihvatili ciklus od 19 godina. Pošto je taj ciklus bio poznat u Babilonu mnogo prije kršćanske ere, a mnogi Hebreji su tamo živjeli od 6. stoljeća prije Krista, teško je vjerovati da bi hebrejski rabini, koji su se starali o kalendaru, ostali u neznanju o načelima kalendarskog računanja dok nije uveden fiksni kalendar, dugo nakon Kristovih dana. Vjerojatno su takva načela bila poznata mnogo prije no što su odbačene tradicionalne metode. Sve do vremena razaranja Hrama glavni čimbenik je bila ječmena žetva, ali nakon toga, a posebno nakon što su Židovi bili istjerani iz Jeruzalema, ona je bila manje

značajna za taj problem od prilike da se prihvati jedinstveno računanje vremena u mnogim područjima u kojima su bili rasijani.

Premda Biblija nigdje ne upućuje na neki ciklus od 19 godina, ječmena žetva bi automatski uvjetovala umetanje posebnih sedam mjeseci svakih 19 godina. Tako su zakoni o blagdanima, bez određivanja nekih kalendarskih pravila, prirodno i jednostavno služili za usklađivanje palestinskog kalendara.

Računanje mjeseci nasuprot promatranju. – Pitanje 13. mjeseca pojavilo bi se samo jednom u dvije ili tri godine, dok je pitanje početka mjeseca bilo uvijek aktualno. Posebno nakon povratka iz sužanjstva, kad je većina Židova ostala u Babilonu, predstavljalo je istinski problem vjerno održavati sve mladake i blagdane. Sama razlika u datiranju dokumenata bila je od manjeg značaja, ali činjenica da bi neki oskvrnuli svete dane dok bi ih drugi svetkovali, bila je nezamisliva za pobožne Židove.

Svetost Hrama i prestiž svećenstva naveli su babilonske Židove da se uvijek obraćaju Palestini kao autoritetu za to pitanje. Tako se kalendar poslije sužanjstva i za Židove koji su stoljećima ostali u Babilonu, određivao u Jeruzalemu. Prvi dan mjeseca – u svakom slučaju nakon 29. u mjesecu – najavljujvan je signalima vatre s brda na brdo do najudaljenijih područja Palestine, pa čak i do Babilonu. Međutim, događalo se da vatre, koje su Samarijanci palili dan ranije, zavele udaljene Hebreje u počinjanju novog mjeseca nakon 29 dana, kad je taj mjesec zapravo trebao imati trideset dana. Zbog toga su signali vatrom nadomješteni vijestima koje su prenosili glasnici.

U Egiptu, gdje se nije mogao rabiti sustav signaliziranja vatrom, a kasnije i u svim zemljama izvan Palestine, Židovi su mladake i blagdane slavili dva uzastopna dana, da bi bili sigurni u slavljenje pravog dana. Čak i mjesec koji je dolazio nakon mjeseca od 29 dana, nije morao imati 30 dana. Ova sumnja u prvi dan novog mjeseca dovela je do slavljenja i 30. dana u mjesecu i dana iza njega. Ovaj je običaj bio dobro poznat u Rimu. Horacije u svojim *Satirama* (i. 9. 67-70) govori o židovskoj *tricesima sabbata* ili "suboti tridesetog dana":

“Horacije: ‘Zapravo ne znam zašto želiš tajno razgovarati sa mnom, kako si rekao.’

Fusk: ‘Znam dobro, ali u bolje vrijeme ću ti progovoriti: danas je *tricesima sabbata*: želiš li povrijediti obrezane Židove?’”

Nakon što je dužina mjeseci postala stvar računanja, bilo je moguće znati ih unaprijed, neovisno o izravnom promatranju. Nažalost ne znamo kad je došlo do promjene s promatranja na redovni redosljed mjeseci od trideset i dvadeset i devet dana. Imamo značajne izravne dokaze o takvoj praksi u kalendaru nakon sužanjstva u datiranim židovskim dokumentima nađenim u Egiptu, ali su podaci iz ovih izvora izazvali razliku u mišljenjima po pitanju promatranja nasuprot računanju.

Čini se da su službenici zaduženi za kalendar primjenjivali metodu računanja, ali su istodobno zadržali praksu pozivanja svjedoka koji su izvještavali o pojavi mladača svakog mjeseca ili u najmanju ruku za mjesec *nisan*. Takve tradicionalne procedure bi se svakako zadržale dugo nakon što bi postale nepotrebne.

U razdoblju kad je mjesec zavisio od promatranja Mjesečeva prstena ili od potvrde svjedoka, u udaljenim pokrajinama bilo je nesigurnosti u pogledu na pravi dan u mjesecu, jer se, s obzirom na neke varijabilne čimbenike, nije mogla predvidjeti pojava mladača. Ako se mladač nije vidio uvečer nakon 29. dana u mjesecu, to je moglo značiti da mjesec treba imati 30 dana,

ali je moglo značiti i da su atmosferske prilike onemogućavale vidljivost pa se mlađak mogao u nekim krajevima vidjeti kasnije nego u Jeruzalemu. A razlika u geografskoj dužini između Palestine i Babilona mogla je ponekad značiti da je mlađak bio vidljiv u Jeruzalemu nakon što je u Babilona već zašao. Ovi elementi nesigurnosti djelovali su i nakon što se mogao izračunati astronomski mlađak, nazvan "mjesec u konjunktiji".

Mjesec i promatrani lunarni mjesec. – Razmak između astronomskog mlađaka i vidljivog mlađaka, kojim su drevni Semiti počinjali svaki mjesec svog *promatranog* lunarnog kalendara, se razlikuje. Dok se Zemlja u godini dana jednom okrene oko Sunca, Mjesec obiđe Zemlju dvanaest puta i djelić vremena. Pri svakom obilasku (koji označava lunarni mjesec) Mjesec prođe između Zemlje i Sunca, a prođe i suprotnu stranu Zemlje, gledano od Sunca. Kad ga vidimo suprotno Suncu, potpuno osvijetljena sunčevim svjetlom, kažemo: Mjesec je "pun". Kad prolazi između nas i Sunca, ne vidimo ga čitavog, jer je strana okrenuta prema nama neosvijetljena. Kad se pojavljuje između Zemlje i Sunca i postaje vidljiv u u obliku srpa – odnosno mi vidimo sam rub osvijetljenog dijela – kažemo da je mladi Mjesec, mlađak.

Da bismo ovo bolje razumjeli, zamislimo zamišljenu crtu koja povezuje središte Zemlje sa središtem Sunca. Kad Mjesec kruži oko naše Zemlje, njegova putanja stvara različite kutove u odnosu na površinu prema Zemlji. Ponekad se nalazi iznad a ponekad ispod površine Zemljine orbite, dok svakog mjeseca prolazi između Zemlje i Sunca i siječe crtu Zemlja-Sunce. Ako Mjesec, a to se povremeno događa, siječe tu crtu tako da njegova sjena pada ravno na našu Zemlju, promatrači u toj sjeni vide njegov tamni disk koji zamračuje dio ili čitavo Sunce. Najčešće, kad prolazi iznad ili ispod zamišljene crte, Mjesec ne pomračuje Sunce, ali ostaje nevidljiv, pa se točno vrijeme njegova prijelaza (koje astronomi zovu konjunktija) ne može promatrati. Vrijeme konjunktije (astronomski mlađak) daje se u almanasima i nekim kalendarima, gdje je prikazano crnom okruglom pločicom.

Ne događa se često da je mlađak vidljiv na večernjem nebu onoga dana koji je u kalendaru označen mlađakom – crnom pločicom. Kad konjunktiju prođe tijekom dana, Mjesec je još uvijek previše blizu zamišljene crte da bi ga se vidjelo te večeri nakon zalaska Sunca. Tek poslije nekog vremena – prosječno oko dan i pol – Mjesec se dovoljno odvoji od Sunca da se dio njegove osvijetljene strane može pojaviti prema Zemlji u obliku srpa. Kad srp postane vidljiv, on se u nekim dijelovima Zemlje može vidjeti odmah po zalasku Sunca, dok promatrači na drugim dijelovima globusa više na istoku, za koje je Mjesec već zašao, ne mogu vidjeti mlađak sve do iduće večeri. Zbog toga je lunarni mjesec, koji počinje promatranjem mlađaka, mogao katkad početi u Egiptu ili Jeruzalemu dan ranije nego što bi, na primjer, počeo u Babilonu.

Razmak između konjunktije i vidljivog Mjesečeva srpa varira ne samo u odnosu na sat konjunktije i područja promatranja nego i u odnosu na brzinu i kut Mjesečeva kretanja, koji također variraju. Kad je sporiji, Mjesecu treba više – možda dva ili tri dana – da se odvoji dovoljno daleko od Sunca, da bi postao vidljiv. Osim toga i atmosferske prilike utječu na vidljivost, a u nekim godišnjim dobima mlađak može biti potpuno zakriven oblacima prve večeri pa mjesec od 29 dana može postati mjesecom od 30 dana, a novi mjesec odgođen za jedan dan.

Imena mjeseci poslije ropstva. – Nakon povratka iz sužanštva prihvaćena su, kako smo već spomenuli, imena babilonskih mjeseci u nešto izmijenjenim oblicima. Za početak godine uzimano je i jesensko i proljetno računanje. Treba držati na umu da se bez obzira da li se godina računala od jeseni ili proljeća, nisan uvijek računao kao prvi, tišri *sedmi*, a *adar* dvanaesti

mjesec. Tako je građanska godina počinjala sa sedmim mjesecom i završavala sa šestim. Ovo usklađivanje mjeseci i približna usporedba s našim kalendarom vidljiva je iz sljedeće tablice:

HEBREJSKI KALENDAR

(Imena mjeseci nakon sužanjstva izvedena iz babilonskih)

Vjerska godina (od proljeća do proljeća)	Početak hebrejskih mjeseci (ovisno o Mjesecu, unutar jednog mjeseca)	Građanska godina (od jeseni do jeseni)
Redoslijed mjeseci		Redoslijed mjeseci
1. nisan	ožujak/travanj	
2. iyyar*	travanj/svibanj	
3. sivan	svibanj/lipanj	
4. tamuz*	lipanj/srpanj	
5. ab*	srpanj/kolovoz	
6. elul	kolovoz/rujan	
7. tišri*	rujan/listopad	7. tišri*
8. marhešvan*	listopad/studeni	8. marhešvan*
9. kislev	studeni/prosinac	9. kislev
10. tebet	prosinac/siječanj	10. tebet
11. šebat	siječanj/veljača	11. šebat
12. adar**	veljača/ožujak	12. adar**
	ožujak/travanj	1. nisan
	travanj/svibanj	2. iyyar*
	svibanj/lipanj	3. sivan
	lipanj/srpanj	4. tamuz*
	srpanj/kolovoz	5. ab*
	kolovoz/rujan	6. elul

* Imena mjeseci koja nisu spomenuta u Bibliji.

** U prijestupnim godinama drugi *adar* slijedi *adar*, nakon kojega dolazi *nisan*.

Godina u Bibliji nakon sužanjstva. – Ezekiel ne objašnjava da li se godine njegovog doba, koje počinje odvođenjem Jojakina u ropstvo, računaju od *nisana* ili *tišrija* ili prema obljetnicama od datuma kraljeva zarobljavanja. Ali ako je Ezekiel, kako se uglavnom smatra, godinu računao od proljeća, to je mogao učiniti zato što je živio u Babiloniji i služio se službenim babilonskim kalendarom, kojemu je godina počinjala s *nisanom* (nisanom). Njegov način računanja ne bi nimalo utjecao na židovski kalendar. Hagaj, i možda njegov suvremenik i kolega Zaharija (premda ovo nije sigurno), vjerojatno su se služili godinom koja je počinjala u proljeće, jer ako su događaji iz Hagaja 1, 1 i 2, 1.10 izneseni kronološkim redom, sedmi i deveti mjesec slijedili su šesti mjesec druge godine Darija, što se ne bi moglo dogoditi da je sedmim mjesec-

com počela nova godina. Knjiga o Esteri, koja nisan naziva prvim mjesecom, sivan trećim, a adar dvanaestim, ne pokazuje kako su Židovi računali početak godine, budući da su datumi u ovoj knjizi dani u vezi sa službenim aktima vođa u perzijskoj vlasti. Ovi su događaji vjerojatno datirani prema babilonskom kalendaru kojeg su perzijski vladari prihvatili od vremena kad je Kir pokorio Babilon.

U Ezrino i Nehemijino vrijeme (Ezra-Nehemija je isprva bila samo jedna knjiga) postoje dokazi da su Židovi povratnici računali kraljeve godine od jeseni, vjerojatno prema građanskoj godini koja je počinjala s *tišrijem*. Nehemija spominje *kislev* (deveti mjesec), koji prethodi *nisanu* (prvom mjesecu) u dvadesetoj godini Artakserksa (Neh 1,1; 2,1). Očito je vjerojatno razmišljao u pojmovima stare godine vladanja u Judi, pa je računao novu godinu od sedmog mjeseca *tišrija*, a ne prema perzijskom od *nisana*. Premda su se događaji u ova dva mjeseca zbili u perzijskoj kraljevskoj palači, knjiga je napisana tek kad je Nehemija otišao u Jeruzalem i otpočeo obnovu tamošnje židovske zajednice. U takvoj situaciji – pod obnovom židovske uprave u drevnoj Judinoj prijestolnici – bilo je sasvim prirodno da dođe do uskrsa patriotizma i povratka starom kalendaru i godinama vladanja u Judi. Osim toga jedan dokument iz židovske kolonije u Egiptu, pisan u istom stoljeću kad i Ezra i Nehemija, pokazuje da su i ovi Židovi u Egiptu također koristili židovski kalendar prema kojem je godina počinjala ujesen.

6. Arheologija i kalendar poslije sužanjstva

Židovski dokumenti iz Egipta. – Malo prije spomenuti dokument jedan je od preko stotinu, napisanih aramejskim na papirusu, koji su nađeni na otoku Elefantini u Nilu, u ruševinama graničnog garnizona naseljenog židovskim plaćenicima i njihovim obiteljima. Ovi aramejski papirusi s Elefantine (ponekad netočno nazvani Asuanskim papirusima) čine jednu od najzanimljivijih zbirki drevnih dokumenata. Oni predstavljaju oporuke, ugovore, pogodbe, pisma i druge dokumente iz petog stoljeća prije Krista, stoljeća Ezre i Nehemije. U ovim papirusima nalazimo ne samo izvještaje o javnim i privatnim događajima mjesnih Židova nego se spominju i takve zanimljivosti kao što su Židovi u Palestini, pasha, jedan službenik spomenut u Bibliji i židovski hram što su ga kolonisti sagradili u Elefantini. Ovi papirusi, od kojih su neki nađeni savijeni i zapečaćeni, pokazuju nam točan oblik jezika kojim su se Židovi služili nakon ropstva – aramejski, jezik srodan hebrejskom, koji se rabio kao međunarodni jezik u Babilonu i cijelom Perzijskom Imperiju. Oni nam također pokazuju izgled slova i rukopis, tintu i «papir», sličan onome koji se koristio u vrijeme povratka iz Babilona, kao i službenu frazeologiju kraljevskih ukaza sličnu onoj koje nalazimo citirane iz perzijskih arhiva u Ezrinoj knjizi – koje su aramejske dijelove kritičari smatrali dokazom nepovijesnog karaktera ove knjige.

Ovi drevni papirusi s Elefantine izazvali su velike razlike u mišljenjima, pa su u nekim sredinama čak smatrani krivotvorinama zbog neobičnog oblika datiranja koje su mnogi od njih sadržavali – dvostruke datume prema dva kalendara, koji se ponekad naoko sukobljavaju s brojevima godina vladanja. Ali ovi dvostruki datumi upravo su sjajan dokaz vjerodostojnosti dokumenata, jer usklađuju datume egipatskog i židovskog kalendara na način koji nam omogućuje da izračunamo i same dane kad su napisani. Ovi datumi potvrđuju kronologiju vladavina tog razdoblja, kako se računa u Ptolemejevom kanonu.

Židovski kolonisti na Elefantini bili su u Egiptu prije Kirova nasljednika Kambiza koji je osvojio zemlju i učinio je dijelom Perzijskog Imperija. Jesu li došli kao prognanici poslije Nabukodonozorova razorenja Jeruzalema, kao što je to došla skupina koja je povela proroka Jeremiju, nije nam poznato, ali spominjanje religije u ovim papirusima otkriva stanje koje je Jeremija korio – mješavinu poganstva sa štovanjem Jahve. U židovskom hramu na Elefantini štivalo se Jahvu pored poganskih božanstava.

Za perzijske vladavine zadržani su lokalni kalendari. - Kad je perzijski kralj Kir zauzeo Babilon, nije ga uključio u imperij kao provinciju, nego ga je pripojio svojoj državi i uzeo naslov kralja Babilona pored svog naslova kralja Medije i Perzije. U Babiloniji su Perzijanci prihvatili babilonski jezik, kulturu i kalendar. Ustvari, babilonski su svećenici, kao čuvari astronomskog znanja skupljanog stoljećima i čuvari kalendarskog sustava, cvali pod perzijskom zaštitom i još više unaprijedili kalendar.

Isto tako, kad je Kambiz, Kirov sin, perzijskom kraljevstvu pripojio Egipat, ostavio je u Egiptu domaću upravu, a sebe okrunio kraljem Egipta. On je vladao zemljom preko guvernera koji je bio potkralj perzijskog "faraona", dok je u zemlji zadržao lokalni pravni sustav i egipatski kalendar. Kasnije su i Rimljani nastavili sa sličnom politikom, dopustivši u istočnim provincijama uporabu različitih starijih lokalnih kalendara, premda su ti kalendari u cijelom imperiju usklađivani s julijanskom godinom od 365 i 1/4 dana, odnosno zadržana su lokalna imena mjeseci, dok im je dužina usklađena s rimskim mjesecima, to jest s mjesecima od 30 i 31 dan.

U vrijeme perzijske vladavine Egiptom čini se da su pravni dokumenti izrađivani u skladu s lokalnim zakonima i datirani prema domaćem kalendaru. Dokumenti s Elefantine, osim nekoliko izuzetaka, nose u datumu egipatske mjesece i dane te godine vladanja perzijskog kralja prema egipatskom solarnom kalendaru (koja počinje mjesecom totom). Ovo je bio razborit postupak, jer se od dvojice običnih egipatskih građana, koji bi potpisivali ugovor, nije moglo očekivati da znaju kad prispijevaju obveze plaćanja ili isporuke prema ugovoru, ako bi se rabio datum stranog kalendara.

No ove su naročite dokumente ispostavili Židovi koji su živjeli u židovskoj zajednici upotrebljavajući vlastiti kalendar, koji se razlikovao od egipatskog. Stoga mnogi od njih nose dvostruke datume, ne samo prema službenom egipatskom nego i židovskom kalendaru. Na primjer, jedan je dokument datiran "osamnaestog *elula*, to jest dvadeset osmog *pahona*, 15. godine kralja Kserksa". Ovo znači da je dokument potpisan osamnaestog dana hebrejskog lunarnog mjeseca *elula*, koji je bio i 28. dan egipatskog mjeseca *pahona*, a 15. godine vladavine perzijskog kralja Kserksa. U drugom dokumentu čitamo: «Dvadesetčetvrtog *šebata*, trinaeste godine, to jest devetog dana mjeseca atira, četrnaeste godine Darija [II.] kralja.» U ovom dokumentu nalazimo *dvije* brojke godina. Prema židovskom kalendaru datum se odnosi na 13. godinu, dok je u egipatskom kalendaru već počela druga godina. Prema tome ovaj je datum bio 13. hebrejske godine, a 14. egipatske godine Darije II.

Ovi dvostruki datumi pokazuju da su različiti narodi perzijskog carstva rabili vlastite kalendare. Premda pod perzijskom upravom, Egipćani su zadržali svoj solarni kalendar (zapravo su ga se uvijek držali, jer su svoju godinu od 365 dana dali u nasljedstvo Rimu, a preko Rima nama). Osim toga Židovi, koji su u Egiptu bili u manjini, slobodno su se služili svojim kalendarom, premda se razlikovao od egipatskog. Pravno datiranje ovih dokumenata čini se da je

bilo u egipatskom obliku, jer ako je naveden samo jedan datum, bilo je to obično po egipatskoj formuli, s godinama kraljeva vladanja prema egipatskom kalendaru. Mnogi od njih su, međutim, nosili dvostruke datume, egipatske i židovske.

Problem rekonstrukcije drevnog kalendara. – Budući da je poznat egipatski kalendar iz ovog razdoblja, za egipatske datume se može utvrditi odgovarajući datum julijanskog kalendara. Čak i onda ako je godina nepoznata, moguće ju je naći iz sinkronizacije lunarnog sa solarnim datumom, jer se lunarni datum, koji varira najmanje deset dana u godini, može poklopiti s egipatskim solarnim datumom svega jednom u oko 25 godina. Tako se ovi dvostruko datirani dokumenti mogu preračunati u datume julijanskog kalendara. Upotrebom utvrđenih datuma kao polaznih točaka, može se rekonstruirati židovski kalendar kojim su se u Egiptu služili tijekom većeg dijela petog stoljeća, i to s većom točnošću no što se to može učiniti s babilonskim, premda se babilonski kalendar može približno izraditi za mnogo duže razdoblje.

Budući da se datumi mnogih dokumenata mogu odrediti s točnošću jednoga dana, u svakom se slučaju poznati s istom točnošću mogu znati i datumi toga cijelog mjeseca. Postoji mogućnost odstupanja za jedan dan, ponekad dva, u točnom datiranju drugih mjeseci te godine, ako je početak mjeseca još uvijek ovisio o promatranju Mjeseca. Vrijeme astronomskog mlađaka (konjunkcije) za svaki od ovih mjeseci može se izračunati iz suvremenih lunarnih tablica, ali interval između nevidljive konjunkcije i vidljivog Mjesečeva srpa varira. Ako želimo utvrditi datume drevnih židovskih mjeseci, možemo iz astronomskih tablica utvrditi približno vrijeme konjunkcije za bilo koju godinu u prošlosti i odrediti prvi dan novog mjeseca uzimajući u obzir sat konjunkcije prema jeruzalemskom mjesnom vremenu, te brzinu i kut Mjeseca. Ali nikad ne možemo biti sigurni u potpunu točnost rekonstrukcije te stare kalendarske godine, kako je stvarno funkcionirala, jer ne možemo biti sigurni da su nam poznati svi čimbenici u promatranju Mjesečeva srpa, niti možemo znati je li se godina računala izračunavanjem ili promatranjem tijekom razdoblja što ga pokrivaju aramejski papirusi s Elefantine.

R. A. Parker i W. H. Dubbestein su rekonstruirali skicu babilonske kronologije od 626. pr. Kr. naovamo. U ovoj monografiji objavili su babilonske kalendarske tablice za niz stoljeća, utemeljene na određenim utvrđenim datumima i na trinaestim mjesecima potvrđenim u drevnim izvještajima. Ove su tablice vrlo korisne ako se smatraju približnima. U nekim slučajevima moramo dopustiti određenu nesigurnost kad se radi od 13. mjesecima i dopustiti mogućnost greške za jedan dan više ili manje u nekim mjesecima. Ovo je dosta velika točnost za rekonstrukciju starog lunarnog kalendara.

Budući da je u određivanje prvog dana mjeseca uključeno toliko varijabli, određivanje ostalih dana u svakom mjesecu je isto tako nesigurno. Prema tome, puni Mjesec (što se može točno odrediti astronomskim računanjem), ne pojavljuje se uvijek istog dana lunarnog mjeseca. U razdoblju ovih papirusa on varira od 13. do 15. dana u mjesecu.

Čak i tamo gdje neki drevni izvještaj neupitno utvrđuje lunarni datum ili iz datuma, kalendar se ne može rekonstruirati osim za tu godinu, a da povremeno ne postoji mogućnost nedostatka jednog mjeseca, ako je nepoznata lokacija 13. mjeseca. Tek od početka 4. stoljeća pr. Kr. Babilonci su redovno umetali sedam posebnih mjeseci uvijek u istim godinama svakog devetnaestogodišnjeg ciklusa, a mi ne znamo jesu li Hebreji imali sličan redovni ciklus.

Međutim, tamo gdje postoje stari izvorni dokumenti, možemo biti prilično sigurni. Ako

babilonske tablice pokazuju da je neka godina imala 13 mjeseci, kalendarski mjeseci te babilonske godine mogu se utvrditi dosta točno; a ako postoji sinkronizam prema kojem je neki dan lunarnog mjeseca povezan s danom već poznatog kalendara kao što su to židovski dvostruko datirani dokumenti iz Egipta, tada se mogu znati čak i dani u mjesecu. To je razlog što se za prilično razdoblje u petom stoljeću pr. Kr. može s približnom točnošću rekonstruirati židovski kalendar kojim su se služili pisci ovih papirusa. Takav su kalendar rekonstruirali Lynn H. Wood i Siegfried H. Horn, s tim što je u njemu naveden prvi dan svakog židovskog mjeseca od 472. do 400. pr. Kr.

Židovski kalendar u Egiptu. – Proučavanje tog kalendara i četrnaest dvostruko datiranih papirusa na kojima se temelji, otkriva dvanaest značajki židovskog kalendara nakon ropstva:

1. Ovi su Židovi upisivali datume prema svom kalendaru koji se neznatno razlikovao od babilonskog sustava.
2. Suprotno od Perzijanaca, ali slično židovskim povratnicima u Jeruzalemu (Neh 1,1; 2,1), oni su računali godine kraljeve vladavine od jeseni, a ne od proljeća.
3. Suprotno od Egipćana, a prema starom običaju u Judi, oni su razdoblje od krunidbe kralja do sljedeće Nove godine smatrali “nastupnom godinom”, nakon koje je slijedila “prva godina” vladavine.
4. Oni su, u aramejskom pismu, prihvatili babilonska imena mjeseci, koja se za svih dvanaest mjeseci pojavljuju u ovim papirusima.
5. Premda se ne spominje drugi *adar*, intervali između datuma na nekim papirusima ukazuju na uporabu 13. mjeseca u različita vremena.
6. Ako nisu znali za utvrđeni ciklus od 19 godina, očito su se služili nečim sličnim, jer intervali između ovih dvostruko datiranih papirusa podrazumijevaju prosjek od sedam 13. mjeseci u svakih devetnaest godina.
7. Ovi židovski 13. mjeseci vjerojatno su najčešće padali u iste godine kao u babilonskom kalendaru. U već spomenutim Horn-Wood tablicama to su isti mjeseci kao oni u Perkerovim i Dubbersteinovim tablicama, s vrlo malo izuzetaka, kao kad su Babilonci umetnuli drugi *elul*, umjesto drugog *adara* u sedamnaestoj godini njihova ciklusa (kako su to redovno radili – i nešto kasnije uvijek – nakon što je babilonski ciklus definitivno utvrđen).
8. Čini se da ovi Židovi nisu rabili drugi *elul*. Od tri papirusa koji su datirani u 17. godini, gdje bi ga očekivali, dva ne pokazuju takvu praksu, a treći jasno pokazuje da te godine nisu umetali drugi *elul*.
9. Do danas nema potpunog dokaza da se kalendar temeljio na izračunavanju, a ne promatranjem Mjeseca, jer se odnos kalendarskih datuma prema Mjesecu, zbog različitih čimbenika može razumjeti na oba načina; ali postoje nagovještaji da se kalendar u nekoj mjeri ipak izračunavao.
10. Premda nema sigurnog dokaza za izračunavanje dužine mjeseca u tom razdoblju, zanimljivo je zamijetiti da je eventualni utvrđeni red mjeseci od 30 i 29 dana od nisana do tišrija, koji bi dopuštao isti broj dana između Pashe i Blagdana sjenica, usklađen s datumima na tim papirusima. Rekonstruirani kalendar zasnovan na ovom nizu poklapa se sa stvarnim kretanjem Mjeseca.

11. Čini se da se pazilo kako prvi nisan, koliko se to vidi iz godina navedenih u ovim papirusima, ne bi došao prije proljetnog ekvinočija (ako se ne prihvati razilaženje spomenuto pod točkom 5). Odnosno ako je mjesec koji je slijedio adar počeo prije ekvinočija, prozvan je drugim *adarom*, a nisan je bio pomaknut na sljedeći mjesec. (Ovo je nasuprot kasnijem mišljenju rabina da je Pasha u razdoblju poslije ropstva praznovana u vrijeme prvog punog mjeseca poslije proljetnog ekvinočija).
12. Nema nagovještaja da se dužina godine prilagođavala kako bi se spriječilo da neki blagdani padnu na određene dane tjedna, kako se to radilo u kasnijem, fiksiranom kalendaru koji je objavljen dugo nakon Kristova vremena.
Židovski kolonisti u Egiptu, koji su pisali ove papiruse, dopisivali su se sa svojom braćom povratnicima u Palestini, no ne znamo jesu li bili u dovoljno bliskom dodiru koji bi im omogućio da umetanje 13. mjeseca bude potpuno usklađeno s računanjem koje je vršeno u Jeruzalemu.⁴

Značajno je što su se ovi dvostruko datirani papirusi, koji ne bi bili sačuvani u Jeruzalemu, ali su sačuvani u suhoj klimi udaljene židovske kolonije u Egiptu, pojavili da nam pokažu kako je funkcionirao kalendar nakon izlaska iz babilonskog sužanjstva. Ovi dokumenti pokazuju: (1) da su se Židovi držali svoga načina računanja vremena, koji je bio nezavisan od načina računanja njihovih egipatskih susjeda; (2) da su se razlikovali od babilonskog sustava svojih perzijskih gospodara, za kojega su mnogi znanstvenici tvrdili da su ga Židovi slijepo prihvatili. Po svemu sudeći ovi Židovi nisu imali pojma o nekim pravilima koja im kasnije pripisuje tradicija Mišne i Gemare u prvim stoljećima kršćanske ere.

7. Različit od kasnijeg rabinskog kalendara

Židovski kalendar i sektaške varijante u razdoblju između obaju zavjeta i u novozavjetno vrijeme nije predmet ovog članka. No u Mišni, a kasnije u Gemari, koje su napisane u prvim kršćanskim stoljećima, nalazimo nešto informacija o židovskom kalendaru pri kraju drugog stoljeća poslije Krista i kasnije, većim dijelom u obliku tradicija ranije prakse. U Mišni nalazimo izvještaje o ispitivanju svjedoka pred Sanhedrinom o pojavi mlađaka i najavi novog mjeseca udaljenim područjima putem signala vatrom. Pitanja vezana uz točan oblik mlađaka čini se pokazuju da se prvi vidljivi Mjesečev srp vjerojatno nije računao, nego «rogati», što upućuje da se računalo na duži vremenski razmak od konjunkcije do mlađaka. Druga pitanja čini se upućuju na to da su ispitivači bili manje zainteresirani za traženje podataka nego za potvrđivanje onoga što su zaključili na osnovi računanja i da se formalni postupak vidljivog zamjećivanja mladog Mjeseca provodio dugo nakon što su bila poznata načela izračunavanja njegove pojave.

4 Neki podaci, premda ne i presudni, naveli su neke znanstvenike da povjeruju kako su kolonisti propustili da u jednom periodu izvrše pravilno usklađivanje umetanjem manjeg broja trinaestih mjeseci, pa su time dopustili da se njihov kalendar udalji od normalnog devetnaestogodišnjeg ciklusa, zbog čega je godina počela prerano. Kasnije su, zahvaljujući tijesnoj suradnji s obnovljenim judaizmom u Palestini, popravili grešku češćim umetanjem 13. mjeseca. To se moglo lako dogoditi, ali su podaci, zasnovani na dvostrukim datumima, nesigurni i mogu biti predmet rasprave. Ako se to dogodilo, bilo bi zanimljivo znati uzrok – možda je to bilo zato što se na ječmenu žetvu u južnom Egiptu, koja nastupa ranije nego u Palestini, nije moglo osloniti.

Prema podacima iz Talmuda, od kojih neki nedvojbeno datiraju čak i iz 5. st. poslije Krista, kasniji koncepti ponekad su pogrešno primijenjeni na ranija vremena. Zato se ovim proturječnim tradicionalnim autoritetima treba pristupiti s rezervom. Na primjer, vjerovanje da se 16. *nisan* mogao vratiti gotovo do proljetnog ekvinocija suprotstavlja se činjenicama vezanim uz ječmenu žetvu i dokazima izvornih dokumenata iz razdoblja poslije sužanjstva. Tradicionalno spominjanje punog mjeseca u vrijeme Pashe može upućivati na pokušaje da se mjesec odredi u odnosu na puni Mjesec, bar u *nisanu*, ali papirusi iz petog stoljeća pr. Kr. ništa o tome ne daju naslutiti. Sasvim je moguće da se u vrijeme drugog hrama mjesece bar djelomično računalo prema nečemu boljem nego jednostavnom promatranju od mjeseca do mjeseca, ali iz dostupnih izvora ne možemo sigurno zaključiti kako se rano i u kojoj mjeri primjenjivalo izračunavanje.

Po svemu sudeći, nakon što su Rimljani razorili Jeruzalem a kasniji imperatori raspršili i prognali Židove, morala je biti ukinuta praksa da se kalendar regulira iz Jeruzalema, pa je prihvaćena proizvoljna shema prema kojoj su Židovi u svim zemljama podjednako mogli odrediti datume svetih blagdana. Otad su Židovi u Babilonu i bilo gdje mogli uređivati kalendar umjetnim sredstvima, bez obzira na ječmenu žetvu u Judeji ili pojavu mladaka u Jeruzalemu.

Ranije se smatralo da je kalendar, navodno revidiran u 4. stoljeću, ostao nepromijenjen do danas, no većina stručnjaka smatra da se reforma zbila postupno, tijekom više stoljeća, uključujući ranije tradicije i kasniji razvitak. Neke srednjovjekovne raspre između branitelja rabin-skog utvrđenog kalendara i Karaita, koji su nastojali zadržati promatranje i pravilo ječmene žetve, pokazuju da je pitanje kalendara još uvijek bilo predmet zanimanja. Današnji redosljed sedam godina od po 13. mjeseci u ciklusu od 19 godina, kao i računanje niza godina od razdoblja stvaranja,⁵ Židovi nisu prihvatili prije srednjeg vijeka.

Bibliografija

Većina rasprava o židovskom kalendaru u priručnicima, u cjelini gledano, nije zadovoljavajuća, jer je ili zastarjela ili se više bavi oblikom kalendara u postbiblijsko, umjesto biblijsko vrijeme, ili se temelji na teorijama navodnog kasnijeg datuma za Mojsijev zakon ili se bavi čisto babilonskim karakterom kalendara nakon sužanjstva. Čitatelj koji nije stručnjak svakako ne želi da ga usmjeravamo na rasute dijelove izvornog materijala. Stoga je ovaj popis knjiga kratak.

The Babylonian Talmud. Urednik I. Epstein. 34 sveska. London, The Soncino press, 1935.–1948. Talmud obuhvaća usmeni Zakon ili Mišnu, izmjenjujući dio po dio s Gemarom, odnosno proširenim tumačenjem Mišne putem komentara, dodatka i različitih tumačenja rabina u Babiloniji od 3. do 5. stoljeća. Traktat Roš Hašana (u svesku Seder Mo'ed VII) raspravlja o prazniku Nove godine i određenim vidovima kalendara. Budući da prikazuje kasnije tradicije, on se izravno ne bavi starozavjetnim kalendarom.

BURNABY, SHERRARD BEAUMONT. *Elements of the Jewish and Muhammadan Calendars*. London, George Bell & Sons, 1901, 554 stranice. Široka rasprava (str. 1-364), za-

5 Treća, šesta, osma, jedanaesta, četrnaesta i devetnaesta godina svakog ciklusa, računano od teorijskog početka 3761. pr. Kr. To znači da se 1975./76. broji kao 17. godina ciklusa, s drugim *adarom* u proljeće 1976.

starjela, ali tu i tamo sadrži korisni podatak, premda se dosta toga odnosi na rabinski i suvremeni židovski kalendar.

HORN, SIEGFRIED H. i WOOD, LYNN H. *The Chronology of Ezra 7*. Drugo popravljeno izdanje. Washington, Review and Herald, 1970. 192 stranice. Ovo djelo se prvenstveno bavi drugim predmetom, ali sadrži poglavlja o drevnim građanskim kalendarima, židovskom kalendaru prije sužanjstva i židovskom kalendaru poslije sužanjstva, kao i iscrpno objašnjenje datuma papirusa s Elefantine. Premda se neizravno bavi židovskim kalendarom, ono daje izvornu dokumentaciju i poziva se na stručnjake u mnogim specifičnim točkama koje se odnose na ovaj predmet. Popravljeno izdanje sadrži rekonstruirane kalendarske tablice, utemeljene na papirusima s Elefantine.

PARKER, RICHARD a. i DUBBERSTEIN, WALDO H. *Babylonian Chronology, 626 B.C. - A.D. 75*. Providence, R. I., Brown University Press, 1956. 47 stranica. Ovo djelo sadrži tablični prikaz prvog svakog mjeseca u babilonskom kalendaru za ovo razdoblje, kako je procijenjeno prema tablicama mlađaka, pokazujući na poznate 13. mjesece potvrđene na temelju drevnih izvora. Radi se o korisnom približnom određivanju datuma prema lunarnom kalendaru za Babilon, premda se mora računati na grešku od jednog dana u nekim mjesecima zbog elemenata nesigurnosti.⁶ Osim toga, primjenom ovih babilonskih tablica na datume u Palestini, u određeno vrijeme moguće su dvije vrste neslaganja: (1) razlika u jednom danu, ako se zbog razlike u geografskoj dužini Mjesečev srp mogao u Jeruzalemu vidjeti dan ranije nego u Babilonu, i (2) razlika u jednom mjesecu ako se 13. mjesec nije uvijek umetao u isto vrijeme u babilonskom i židovskom kalendaru.

6 U određivanju točnog vremena konjunkcije prije toliko stoljeća, postoji neizbježna nesigurnost prouzročena varijacijama u kretanju Mjeseca u odnosu na Zemlju. Ovu su nesigurnost astronomi procijenili različito, od nekoliko minuta do dva ili tri, pa i više sati. Ovo je visok stupanj točnosti, ali razlika od čak nekoliko minuta, ako pomakne prvu vidljivost Mjesečeva srpa samo malo prije ili poslije zalaska Mjeseca, može prvi mjesec lunarnog kalendara pomaknuti jedan dan ranije ili kasnije nego što je računano.

SUMMARY

The Hebrew Calendar in Old Testament Times

Those who have Jewish neighbors know that they celebrate their New Year's Day, which they call Rosh Hashana, in the autumn. If we ask a rabbi the date of Rosh Hashana, he will explain that it is the first of the Jewish month Tishri, but that it falls on different dates in our September or October in successive years, since it comes approximately at the new moon. The reason for this is that the Jews have a lunar calendar, now modified in form but originally reckoned by the moon. In ancient times the appearance of the new crescent after sunset, following several moonless nights, marked the beginning of the first day of each new month. The rabbi may explain further that the New Year season lasts through Yom Kippur (the Day of Atonement), on the 10th of the month, the most solemn day of the whole year, when Jews attend special synagogue services.

If we consult the Bible on these points, we find that New Year's Day (called the Blowing of Trumpets) and the Day of Atonement are the 1st and 10th of the 7th month (Lev. 23:24-32), not of the 1st month; and that the Passover, which always comes in the spring, is in the 1st month (Lev. 23:5). We find the answer to this puzzling situation, and to other problems, by a study of the origin and nature of the Jewish calendar as set forth in the Bible and other ancient records.

Key words: *Hebrew-Calendar; Old-Testament; Rosh-Hashana; Yom-Kippur*

Izvornik: Neuffer, Julia. „The Hebrew Calendar in Old Testament Times.” *Seventh-day Adventist Bible Commentary*. Urednik F.D.Nichol. Washington D.C.: *Review and Herald*, 1953-57. v. 2, str. 100-123.

Prijevod: *Mihael Abramović*

